

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ТА ПІДПИСАННЯ ДОГОВОРІВ (ІНСТРУМЕНТІВ) МІЖ ВІЙСЬКОМ ЗАПОРІЗЬКИМ НИЗОВИМ І КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ У ДОБУ НОВОЇ СІЧІ

Проблематика дослідження договорів-інструментів між Військом Запорозьким Низовим і Кримським ханством на завершальному етапі існування запорозького козацтва не набула належної уваги в історичних студіях. По-суті, цієї проблематики в контексті діяльності прикордонних Слідчих комісій торкнулася лише С. Андреева, яка зачепила питання апробації інструмента 1749 р. на Військовій раді¹ та відмітила роль цього різновиду документації для встановлення миру на південному прикордонні². Розгляд інструмента як історичного джерела з аналізом їхнього формуляру було зроблено автором цієї публікації³. Натомість особливості продукування інструментів та їх інформативного потенціалу залишаються до цього часу “білою плямою” в історії запорозько-татарських стосунків доби Нової Січі. Тому метою цієї публікації є спроба дослідити інформативне наповнення, мету та особливості продукування цих документів.

Договори (інструменти) між Військом Запорозьким Низовим і Кримським ханством у добу Нової Січі (1734–1775) є складовою засвідчувальної документації Коша⁴. Особливістю вироблення цього різновиду документів є те, що вони склалися по завершенню роботи Слідчих комісій, які, починаючи з кінця 40-х рр. XVIII ст., розглядали взаємні протиріччя між запорозьцями і кримськими татарами.

¹ С.С. Андреева, *Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів у зовнішній політиці Російської імперії (1739–1768 рр.)*, Запорізький державний університет. Бердянський інститут підприємництва. Наукові праці історичного факультету, Бердянськ; Запоріжжя 1998, вип. III, с. 10–18.

² С.С. Андреева, *До питання про міжнародний статус Запорозької (Нової) Січі*, Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету, Запоріжжя 1999, вип. VII, с. 73–81.

³ І. Сіяк, *Договори (інструменти) Війська Запорозького Низового з Кримським ханством у добу Нової Січі як історичне джерело*, Український історичний збірник 2015, К. 2015, вип. 18, с. 315–337.

⁴ Детально про класифікацію документів запорозького козацтва див.: І. Сіяк, *Видова структура документації Війська Запорозького доби Нової Січі*, Український археографічний щорічник. Нова серія, К. 2009, вип. 13/14, с. 73–89.

Інструменти у діловодній сфері Російської імперії мали місце ще до початку діяльності згаданих комісій між Запорожжям і Кримом. Ці документи визначали кордони Росії та Порти і уклалися офіційними особами на міждержавному рівні. Такими, зокрема, слід вважати інструменти від 22 жовтня 1705 р. про розмежування південних кордонів імперії і Порти⁵, 4 листопада 1740 р. укладеного на р. Великий Інгул про межі російських і турецьких володінь між річками Бугом і Дніпром⁶, або такий же документ, що визначав східні кордони держав у 1742 р.⁷

У нашому випадку інструменти також представлені як договори, але не з офіційними Санкт-Петербургом і Константинополем, а на локальному рівні, з підпорядкованими ним Запорозькою Січчю і Кримським ханством. Крім того, документи, які є предметом цього дослідження, у своєму інформативному наповненні не відображають територіальні аспекти, а фіксують примирення за взаємні образи козаків і татар. Спільним для укладання інструментів на міждержавному і локальному рівнях є діяльність комісій, у яких брали участь депутати від різних сторін.

Як слушно відмітила С. Андрєєва, Запорозька Січ до кінця свого існування певною мірою зберегла статус суб'єкта міжнародного права – володіла правом офіційного листування з урядниками сусідніх держав (у чому була обмежена Гетьманщина)⁸. Інша справа складалась із укладанням договорів міжнародного характеру. Такого роду нормативні акти, як свідчать джерела, уклалися лише в присутності російської, а з часом і гетьманської адміністрацій. Цьому було декілька причин. По-перше, повернувшись під російську протекцію у 1734 р., Військо Запорозьке Низове за посередництва київського генерал-губернатора було підпорядковане Колегії закордонних справ, а з відновленням гетьманства на початку 1750-х рр. ще й гетьману та Сенату. По-друге, запорозько-кримські стосунки завжди перебували у сфері підвищеної уваги з боку російської адміністрації. Стереотип, що запорожці були людьми ненадійними, які одного разу зрадили імперію і перейшли у підданство Криму, культивувався серед цивільної і військової імперської еліти до знищення Запорозької Січі. По-третє, саме російська

⁵ ПСЗ, 1830, т. 4, № 2077, с. 324–326; Цей же документ див.: *Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-турецької межової комісії 1705 р.*, упорядник В. Мільчев, Запоріжжя 2004, с. 76–78.

⁶ ПСЗ, 1830, т. 11, № 8276, с. 291–292.

⁷ *Інструмент разграничения земель между Россией и Портою в 1742 г.*, ЗООИД 2 (1850) 834–835.

⁸ С. С. Андрєєва, *До питання про запорозько-татарські взаємини періоду Нової Січі*, Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету, Запоріжжя 1998, вип. IV, с. 101.

держава, яка на період 40-х – початок 60-х рр. XVIII ст. не була готова до військових дій з Портою, виступала ініціатором подібних Слідчих комісій між сусідами – запорозьким козацтвом і кримськими татарами. До того ж, як зазначала С. Андреева, прикордонні конфлікти порушували Белградський трактат 1739 р., який фіксував завершення російсько-турецької війни 1736–1739 рр., а це могло спричинити виток нового конфлікту між Росією та Портою⁹. Тому укладання таких міжнародних угод, як, власне, і організація Слідчих комісій між Кримом і Запорожжям, було чотирьохсторонньою ініціативою: Кримського ханства, запорожців та їх зверхників – київського генерал-губернатора та гетьмана. Представники двох останніх поряд зі сторонами конфлікту також брали активну участь у роботі Слідчих комісій, про хід і результати яких докладали своїм очільникам.

Вперше інструмент було складено по завершенню діяльності Слідчої комісії між Запорожжям та Кримом у середині червня 1749 р. В інструкції російському комісару секунд-майору О. Нікіфорову наказувалося по завершенні комісії “в том во всем с обе стороны найкрипчайше учинить письменное утверждение, дабы все те претензии вечному преданы были молчанию”¹⁰. Прикметно, аби у майбутньому позбутися непорозумінь, цей документ засвідчувався на двох мовах, які в загальному повторюють один і той самий зміст¹¹. У цих договорах сторони офіційно відмовлялися від своїх претензій та зобов’язувалися забути взаємні образи і в майбутньому не чинити жодних кривд. Інструмент для набуття чинності скріплювався підписами¹².

Не можна виключати той факт, що зміст інструмента вироблявся не під час діяльності згаданих комісій, а ще до їх початку. Причому провідну роль у формуванні цього важливого документа грали не запорожці і татари, а вищі органи влади Російської імперії. На такі висновки, зокрема, наштовхує інструкція Київської губернської канцелярії російському комісару І. Расловлеву про його обов’язки у Слідчій комісії між Запорожжям і Кримом, від 2 грудня 1753 р. Зокрема, в четвертому пункті цього документа російському представнику наказувалося по досягненні консенсусу обома сторонами “сочинить по сообщенной при сем форме разменной на

⁹ С.С. Андреева, *До питання про запорозько-татарські взаємини...*, с. 103; С.С. Андреева, *Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів...*, с. 10–11.

¹⁰ А.А. Андриевский, *Материалы по истории Запорожья и пограничных сношений (1743–1767)*, О. 1893, с. 35.

¹¹ *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*, К. 2000, т. 2, с. 370–372.

¹² *Ibid.*, с. 370–372.

російськом діалекте інструмент”¹³, а від кримських депутатів, у свою чергу, вимагати такий же татарською мовою. При цьому київський віце-губернатор І. Костюрін закликав прослідкувати, щоб обидва акти про примирення на різних мовах були ідентичними за змістом. Перед підписуванням інструментів на російській і татарській мовах, даний документ повинен був пройти апробацію козацькими і кримськими депутатами¹³.

Ключову роль саме Київської губернської канцелярії в складанні і підписанні інструментів доводить директивно-розпорядча документація, яка надсилалася з Києва до Січі до початку і під час роботи Слідчих комісій між Запорозжям і Кримом. Так, наприклад, на початок роботи подібної комісії у 1760 р. Кіш просив резолюції у київського генерал-губернатора стосовно підготовки документа про примирення (“зделки”), який вимагали ханські представники. У відповідь кошово старшина отримала ордер від 20 червня 1760 р., за яким козакам заборонялося самостійно проводити комісію з татарами, а тим паче укладати інструмент без російських комісарів з Києва¹⁴. Подібні застереження військова старшина отримала також у ордері від 28 червня цього ж року¹⁵. З огляду на це, Кіш був змушений листом від 7 липня 1760 р. повідомити кримського хана про неможливість проведення Слідчої комісії та укладання інструмента без російських представників¹⁶.

Незважаючи на контроль з боку імперських та гетьманських делегатів, запорожці намагалися самостійно впливати на роботу Слідчих комісій. Показовим прикладом цього є остаточне ухвалення договорів-інструментів між представниками ханства і запорозькими депутатами після апробації їх на Військовій раді Коша. На такі висновки наштовхує вірчий лист ради кошової старшини і курінних отаманів, датований 10 червня 1749 р., який дозволяв представникам російської влади секунд-майору О. Нікіфорову, капітану Кривцову та депутатам від Запорозжя підписати мирну угоду з кримськими “колегами”¹⁷.

Завершувалася Слідча комісія між Кримом і Військом Запорозьким Низовим обміном інструментами. Цього вимагали грамоти російських монархів, адресовані київському генерал-губернатору і гетьманові, у відданнях яких перебувало Запорозжя. Так, зокрема, К. Розумовський у

¹³ *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*, К. 2003, т. 3, с. 408.

¹⁴ *ЦДІАУК*, ф. 229, оп. 1, спр. 87, арк. 113–113зв.

¹⁵ *Ibid.*, арк. 103.

¹⁶ *Ibid.*, арк. 114–114зв.

¹⁷ *Архів Коша Нової Запорозької Січі...*, т. 2, с. 369–370; С.С. Андреева, *Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів...*, с. 15.

своєму ордері на Січ від 5 липня 1760 р. наказував низовикам завершити роботу Слідчої комісії, забути взаємні образи через юридичне оформлення акта про примирення – інструмента, яким необхідно було обмінятися ним з ханськими депутатами¹⁸. Така позиція гетьмана відображала бажання імператриці Єлизавети Петрівни позбутися напруги між Російською імперією та Портою на південному прикордонні. Як видно з її грамоти до К. Розумовського (без дати), останньому наказувалося примирити запорожців і татар і ухвалити з цього приводу документ (інструмент)¹⁹.

Подібні візії висловлювала і Київська губернська канцелярія. На час завершення Слідчої комісії між козаками і татарами у 1760 р. з Києва було відправлено ордер кошовому отаману і військовій старшині від 11 серпня цього року, в якому наказувалося обов'язково ухвалити інструмент про примирення між Запорожжям і Кримом “дабы оная комиссия указная на обе стороны зделка безплодною быть не могла”²⁰. Тобто, без підписання інструмента робота Слідчої комісії вважалася такою, яка не відбулася.

Обмін інструментів мав на увазі прийом від татарської сторони документа їхньою мовою, взамін віддавався однаковий за змістом акт на російській мові. Тобто запорожці, які укладали договір про примирення як одна із його сторін по ідеї повинні були отримати його татарсько-мовний варіант. Але, як видно із наявної джерельної бази, вся процедура обміну інструментами проходила за зовсім іншою схемою. Так, оригінал документа татарською мовою отримували не запорозькі козаки, а російські комісари з Києва, які, у свою чергу, віддавали кримським депутатам його російськомовний варіант. Запорожці ж, як видно з результатів діяльності першої Слідчої комісії у 1749 р., задовольнялися лише копіями російськомовного і перекладеного на російську татарського варіанту інструмента. Незважаючи на те, що Військо Запорозьке Низове фігурувало у документі як один з суб'єктів договору про примирення, реальний стан справ був таким, що січовики лише номінально такими вважалися і контролювалися з боку імперської влади. В. Брехуненко, який уважно дослідив потуги Петербурга уніфікувати Запорожжя в імперське тло за зразком інших козацьких анклавів (Військо Донське, Військо Яїцьке та Військо Терське), слушно відмітив фобію російських урядників, які завше вбачали у стосунках Коша з Кримом можливість повернення козаків під ханську протекцію²¹.

¹⁸ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 90, арк. 3зв.

¹⁹ *Ibid.*, арк. 6.

²⁰ *Ibid.*, арк. 15зв.

²¹ В. Брехуненко, *Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст.*, К. 2014, с. 430.

Незважаючи на намагання запорозького козацтва впливати на роботу Слідчих комісій загалом і на підписання інструментів зокрема, із кожним новим з'їздом російський уряд намагався максимально обмежити роль козацької складової у їхній роботі. Коли на час роботи першої Слідчої комісії у 1749 р., як вже вище зазначалося, апробація інструмента проходила на Військовій раді, то у наступні роки подібної участі запорожців у продукуванні інструментів не спостерігаємо. Більше того, імперська влада у подальших роботах Слідчих комісій позбавила низове козацтво участі над складанням інструмента. Це видно з того, що під час роботи наступної комісії 1754 р. формуляр інструмента був заздалегідь заготовлений російською стороною, а мова про його апробацію січовиками взагалі не йшла. До того ж, на середину 1750-х рр. зросла кількість некозацьких резидентів у роботі Слідчої комісії. З відновленням гетьманства і підпорядкуванням Запорозької Січі крім Києва ще й К. Розумовському, брати участь у комісіях почав також представник останнього. Такий крок ще більше посилював контроль над Військом Запорозьким Низовим і мінімізував роль запорожців у цих заходах.

Проте Слідча комісія між запорозькими козаками 1754 р. увійшла в історію не лише усуненням козаків від підготовки цього важливого документа. У цей час імперська влада послідовно намагається нівелювати діяльність запорожців у переговорах з татарськими депутатами, що знайшло відображення, наприклад, у забороні київським віце-губернатором листуватися з ханом без його дозволу з приводу діяльності зазначених комісій²². Але найбільшим кроком російської влади, який відобразив справжнє ставлення її до запорожців і їхньої ролі в діяльності Слідчої комісії, було повне ігнорування у наданні військовій старшині та запорозьким депутатам навіть копій російськомовних і татарсько-мовних інструментів. Як видно з рапорту Коша до Київської губернської канцелярії від 6 серпня 1754 р., представник імперської влади у цій Слідчій комісії секунд-майор М. Єфремов просто забрав екземпляр інструмента татарською мовою до Києва²³. Таким чином, склалася насправді парадоксальна ситуація, коли одна із ключових сторін договору залишилася, по-суті, без офіційного документа, який його фіксував. Потрібно зауважити, що відсутність “на руках” хоча б копії будь-якого варіанту інструмента, у змісті

---

²² С.С. Андреева, *До питання про запорозько-татарські взаємини періоду Нової Січі...*, с. 105; С.С. Андреева, *До питання про міжнародний статус Запорозької (Нової) Січі...*, с. 76; С.С. Андреева, *Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів...*, с. 15.

²³ *Архів Коша Нової Запорозької Січі...*, т. 3, с. 466.

якого прощалися і забувалися козацькі огріхи, створював доволі небезпечний прецедент для того, щоб кримська сторона у майбутньому повернулася до тих вимог, які вона висувала козакам у Слідчій комісії 1753–1754 рр. і вимагала по них сатисфакції. Тому недаремно кошовий отамана Я. Малий (Ігнатович) у зазначеному рапорті на адресу Київської губернської канцелярії прохав надіслати переклад інструмента татарською мовою в Кіш²⁴.

Випросити російську копію інструмента від 3 серпня 1754 р. запорожцям вдалося геть через шість років, а саме на час підготовки нової Слідчої комісії між Запорожжям і Кримом²⁵. Очевидно, готуючись до нового переговорного процесу з кримськими депутатами, російська влада згадала, що хоча б номінально Військо Запорозьке Низове все ж таки є одним із об'єктів договору і тому надіслало в Кіш копію одного з варіантів інструмента.

Зволікання київських урядників з відправкою татарської копії інструмента запорожцям відбувалося всупереч постановам урядових актів. Листом у Кіш від 6 серпня 1763 р. київський генерал-губернатор І. Глебов підтверджував право Війська Запорозького Низового на отримання копії інструмента від татарських представників та наказував зберігати відповідний документ. Виявляється, ще в 1754 р. Колегія іноземних справ (в юрисдикції якої перебували запорожці) видала спеціальний указ від 27 вересня про зобов'язання Київської губернської канцелярії відправляти копії ханських інструментів на Січ²⁶. Отож, київські зверхники козаків відверто ігнорували офіційні державні укази щодо виконання вимог завершення Слідчих комісій між Запорожжям та Кримом, відмовляючись надсилати військовій старшині копії так званих “зделок” – договорів-інструментів про примирення. Зважаючи на риторику, яку сповідували щодо запорозьких козаків київський генерал-губернатор М. Леонтєв та його наступник віце-губернатор І. Костюрін такого кроку з Києва слід було очікувати.

Викликає подив, чому саме у 1763 р. про необхідність обов'язкової пересилки в Кіш копій кримських інструментів згадав київський генерал-губернатор. Адже ще до цього з початку 60-х рр. XVIII ст. мінімум двічі (в 1760 і 1762 рр.) проходили Слідчі комісії, що примирювали запорожців і татар. Про те, що завершення цих заходів традиційно відбувалося підписанням інструментів годі й говорити. Але в матеріалах Коша з приводу діяльності Слідчих комісій у зазначених роках “сделочные письма” (як іноді називали інструменти) відсутні. Про підписання інструментів, наприклад,

²⁴ *Архів Коша Нової Запорозької Січі...*, т. 3, с. 466.

²⁵ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 90, арк. 48–49.

²⁶ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 139, арк. 175.

у 1762 р. видно з листа російських комісарів, делегованих Києвом на участь у Слідчій комісії 1763 р., М. Єфремова і колишнього військового писаря, а на той час вже колезького асесора І. Чугуєвця до Коша від 17 травня 1763 р., де присутня згадка про цей документ²⁷. Це свідчить, що і сам І. Глебов, призначений на посаду київського генерал-губернатора на початку 1760-х рр., не дослухався до урядових інструкцій з приводу оформлення договорів-інструментів і не відправляв копій татарських документів на Січ до 1763 р. Гіпотетично можна припустити, що саме частота створення Слідчих комісій на початку 1760-х рр. (скликання Слідчих комісії мало не щороку до початку російсько-турецької війни – 1760, 1762–1766, 1768 рр.) спонукала київського очільника згадати про відповідну постанову Колегії закордонних справ і надіслати на Січ копію не лише татарського інструмента, а й його російського аналогу²⁸.

Чи притримувалася Київська губерньська канцелярія свого зобов'язання і надалі відправляти хоча б копії татарських інструментів на Січ після 1763 р. джерела замовчують. Єдиний договір після цього часу, що дійшов до нас, датований 1766 р. і опублікований А. Андрієвським²⁹, ймовірно взятий із фондів Київської губерньської канцелярії, з якими працював історик. Натомість відсутність інструмента за цей рік у справах Архіву Коша Нової Запорозької Січі дозволяє припустити, що київські урядники і надалі ігнорували Військо Запорозьке Низове у його праві на отримання офіційного документа.

Номінальну роль участі запорозького козацтва у роботі Слідчих комісій між Запорожжям і Кримом можна простежити, уважно проаналізувавши зміст інструментів, які російські комісари надали татарській стороні під час обміну актами про примирення. Так, у змісті російських інструментів, наданих кримським депутатам, відсутні імена та прізвища запорозьких депутатів. В інструменті за 1749 р. лише відзначена присутність січової депутації без ідентифікації їх у основній частині формуляру документа, у той час, коли кримські представники представленні поіменно³⁰. Це ще раз доводить зазначену вище тезу про ігнорування російською владою Запорожжя як самостійного суб'єкта договору.

І хоча кошова старшина в 60-х рр. XVIII ст. отримувала копії інструментів від російських комісарів і ханських депутатів (маємо точні згадки про отримання копій принаймні одного інструмента від росіян і татар по

²⁷ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 139, арк. 7.

²⁸ *Ibid.*, арк. 176–177зв.

²⁹ А.А. Андрієвский, *Op. cit.*, с. 152.

³⁰ *Архів Коша Нової Запорозької Січі.*, т. 2, с. 371–372.

завершенні діяльності Слідчої комісії 1763 р.³¹), однак даних про участь козацтва у обговоренні цих документів, попри доволі репрезентативну джерельну базу, не знаходимо. Натомість січовики змушені були підписати без них складений текст, формуляр якого, очевидно, продукувався в Колегії іноземних справ і через Київську губернську канцелярію передавався до рук російських комісарів, які, по-суті, головували у цих комісіях. Це дозволяє стверджувати, що хоча *de jure* Військо Запорозьке Низове фігурує як один із суб'єктів договорів-інструментів, проте *de facto* воно ним не було через контроль імперської адміністрації над підготовкою, ходом і завершенням роботи Слідчих комісій.

Судячи з кримських інструментів, по іншому сприймали запорозьку сторону татарські депутати. Найявність у змісті їхніх договорів імен і прізвищ козацьких депутатів поряд з іменами російських комісарів і гетьманських представників засвідчує той факт, що кримська сторона визнавала Військо Запорозьке Низове як один із суб'єктів, з яким уклала той чи інший інструмент. Тобто, Запорожжя у кримських договорах-інструментах представлено як самостійну складову, поряд з Російською імперією, яку представляли делеговані комісари.

До сьогодні до нас дійшло лише шість договорів-інструментів: три російських (за 1749³², 1754³³ і 1763³⁴ рр.) і стільки ж татарських у перекладі (за 1749³⁵, 1763³⁶ і 1766³⁷ рр.). Незважаючи на те, що запорозьке козацтво у цих інструментах фігурує як один із суб'єктів, на нашу думку, варто використовувати термін не “козацькі”, а “російські” інструменти. Саме це трактування найбільш правдиво відображає роль козацтва у підготовці і апробації цього документа у ході діяльності Слідчих комісій у 50-х – 60-х рр. XVIII ст. Усі зазначені договори-інструменти, які збереглися до нашого часу, з незначними варіаціями мають сталий формуляр³⁸.

Найявна джерельна база свідчить, що саме російська версія документа була базовою для татарського аналогу. У матеріалах Слідчої комісії 1754 р. зберігся лист представників у ній Києва і Глухова секунд-майора М. Єфремова та В. Зарудного до запорожців від 31 липня цього ж року

³² Архів Коша Нової Запорозької Січі., т. 2, с. 371–372.

³³ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 90, арк. 48–48зв.

³⁴ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 139, арк. 176–176зв.

³⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі., т. 2, с. 370–371.

³⁶ ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 139, арк. 177–177зв.

³⁷ А.А. Андриевский, *Op. cit.*, с. 152.

³⁸ Детально про це див.: І. Сияк, *Договори (інструменти) Війська Запорозького Низового з Кримським ханством..*, с. 315–337.

про скоре завершення з'їзду. Цікаво, що у ньому побіжно відображено процес апробації цього документа російсько-татарською сторонами. Як видно, остання не особливо любила займатися складанням інструмента і тому у цьому сенсі вона довіряла російським колегам. Саме вони повинні були написати “договорное письмо” і, не підписуючи його, разом з перекладачем відправити до татар на апробацію. Ті ж, у свою чергу, обіцяли розглянути текст договору і за ідентичним змістом написати його татарською мовою³⁹. Думка запорожців з цього приводу, як бачимо, до уваги не бралася.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, можемо констатувати такі моменти. По-перше, договори-інструменти між Військом Запорозьким Низовим і Кримським ханством уклалися лише після завершення Слідчих комісій між ними і офіційно закріплювали примирення двох суб'єктів. У стосунках між Росією і Оттоманською Портою вже існувала традиція укладання інструментів, однак вони фіксували кордони обох імперій. У нашому ж випадку інструмент між двома державами укладався на локальному рівні їх васалів (Запорозька Січ та Крим) і примирював їх. По-друге, у продукуванні та підписуванні цього документа ключову роль із козацької сторони грали зовсім не запорожці, а їхні зверхники – російські комісари та гетьманські представники, які, власне, були головними на цих Слідчих комісіях. І хоча козацтво по завершенні першого з'їзду татарських, козацьких та російських депутатів у 1749 р. і апробувало інструмент на Військової раді й навіть вносило свої корективи, у подальші роки все сильніше зтискаючись у імперських лещатах роль козацького чинника у обговоренні договору з південних сусідом ставала номінальною і зводилась по-суті лише до підпису цього документа. Тому нами в тексті статті і вживається саме слово “російські” а не “козацькі” інструменти, оскільки за походженням вони були не запорозькими.

---

³⁹ *Архів Коша Нової Запорозької Січі...*, т. 3, с. 457–458.